

*Пружанська Т. П.,
викладач кафедри теорії, історії держави і права
та конституційно-правових дисциплін юридичного факультету
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

ПОНЯТТЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття судового захисту земельних прав у контексті норм матеріального та процесуального права, що визначають зміст земельних прав та інтересів фізичних осіб в Україні. Дается визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. Досліджено вплив розвитку практичної діяльності на визначення поняття. На підставі аналізу різних критеріїв поділу було зроблено спробу диференціації способів захисту.

Ключові слова: земельна ділянка, земельні права, право на захист, захист земельних прав.

Постановка проблеми. Однією із фундаментальних і всеосяжних характерних ознак, які підкріплюють умови існування (створення) правової держави є категорія «право на захист».

Звернення фізичної особи до суду у встановленому законом порядку за охороною свого права і захисту його відповідними способами, передбаченими законом, визначає зміст права на захист (Конституцією України (ст. 55). Особливістю захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів є можливість вибору різних порядків визнання порушення прав та правового впливу на порушника, що не обмежується способами, встановленими ст. 16 ЦК України.

Отже, як і будь-яке суб'єктивне право, право на захист слід розглядати з трьох позицій: з розрахунку тих правових заходів, які може вжити уповноважений суб'єкт щодо захисту свого права; безпосереднього його впливу на правопорушника; застосування тих заходів державно-примусового порядку, якими може скористатися уповноважений, якщо його самостійні дії не призводять до потрібного результату. Право на захист включає в свій зміст як заходи матеріально-правового характеру, так і заходи процесуально-правового порядку. Це є додатковою підставою для визнання права на захист самостійним суб'єктивним правом, що належить громадянам і організаціям (фізичним та юридичним особам).

Метою статті є аналіз норм матеріального права, яке регулює захист земельних прав громадян у суді, обґрунтування положень, які пов'язані із суттєвими змінами змісту земельних прав громадян та їх інтересів.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблемам вирішення земельних спорів в юридичній літературі приділялась увага у роботах таких вітчизняних цивілістів, фахівців інших галузей правової науки, як В.К. Гуревський, Б.В. Єрофєєв, І.О. Іконіцька, Н.С. Кузнєцова, Л.В. Лейба, А. Осетинський, Д.В. Полій, В.І. Решетников та ін.

Виклад основного матеріалу. Захист у земельній сфері, на відміну від цивільно-правового захисту, має свої особливості. Поняття захисту в земельній сфері необхідно розглядати як передбачені законодавством заходи, що здійснюються фізичною особою самостійно з визнання, порушення та поновлення цих прав і законних інтересів як землекористувачів, так і власників земельної ділянки. У юридичній літературі визначається по-

няття захисту, під яким розуміють заходи, направлені на припинення правопорушень і притягнення правопорушників до передбаченої законом відповідальності відповідно до процесуального законодавства України [1, с. 18–24].

Право фізичних осіб на землю (земельну ділянку) охороняється законом і його захист здійснюється судом. У межах юрисдикційної форми захисту виділяють загальний і спеціальний порядок захисту порушених прав. [2, с. 245]. За загальним правилом, захист цивільних прав та інтересів, що охороняються законом, здійснюється в судовому порядку. Основна маса (переважна кількість) цивільно-правових спорів розглядається міськими (місцевими), апеляційними й іншими судами загальної юрисдикції.

Юридичний механізм здійснення права на судовий захист – це сукупність цивільно-правових засобів процесуального характеру, які виражають дії учасників правозастосовчого процесу, закріплюючи сприятливі умови і фактори трансформації юридичної можливості, закладеної в конституційному праві громадян на судовий захист. Конституційне право на судовий захист є суб'єктивним правом і належить кожному громадянину окремо.

Право на судовий захист виражається можливістю особи, забезпеченої законом, звертатися до судової влади для захисту своїх прав і законних інтересів. Отже, безпосередній захист прав і інтересів громадян державою здійснюється за допомогою діяльності суду. Держава як суб'єкт, зобов'язаний забезпечувати захист благ громадян від зазіхань, повинна відшкодувати громадянину збиток, заподіяний йому діями суду, що виступає від імені держави при неправильному вирішенні судом цивільної справи, а значить і при порушенні права громадянина на судовий захист.

Право на судовий захист у рамках конституційних прав-відносин може надаватися громадянам не тільки у зв'язку з порушенням їхніх прав, а й у випадку можливого посягання на належні громадянам права.

Між конституційним правом громадян на судовий захист у стадії загального стану і тим же правом у стадії реалізації лежить факт правопорушення, умова порушення цивільної справи і встановлення судом посягання на конкретне право або інтерес громадянина [3, с. 27].

Як тільки предметом судової діяльності стає спірне матеріальне правовідношення і судом встановлюється факт правопорушення або іншого зазіхання на здійснення інтересу, право на захист переходить у стадію безпосередньої реалізації (незалежно, з чиєї ініціативи порушена цивільна справа). Право на захист в остаточному підсумку виражається в заключному процесуальному акті діяльності суду – судовому рішенні. Волевиявлення суду стосовно захисту права ґрунтується звичайно як на нормах матеріального, так і на нормах процесуального права [4, с. 7].

Цивільна процесуальна форма виражає якісну характеристику цивільного процесу як форми реалізації права на

судовий захист [3, с. 64]. Правова діяльність суб'єктів у ході здійснення цивільного процесу являє собою використання процесуальних коштів, їхнє застосування (пред'явлення апеляційної і касаційної скарги і т.д.). Основні складові юридичного механізму включають: право на звернення за судовим захистом, судові рішення, дієздатність, принципи цивільного процесу, процесуальні права й обов'язки, позовна заява, скарга, протест та інші явища цивільного процесуального права.

Із системи процесуальних засобів можна виділити ті, які використовуються в якості юридичного інструментарію: позов, скарга тощо.

Право на позов надається з метою захисту регулятивного цивільного права або інтересу, що охороняється законом. Розглядаючи позов, суд захищає земельні права та інтерес, що охороняється законом. Звідси випливає, що права під охороною позову й інтереси фігурують у процесі як предмет судового захисту [5, с. 18].

Право на землю охороняється ст. 14 Конституції України і лише у невідкладних випадках, пов'язаних із урятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок незаконного заволодіння земельною ділянкою особи, примусове відчуження земельної ділянки. Тобто ст. 321 ЦК України закріплює принцип непорушності права власності.

Відповідно до гл. 27 ЦК України кожна фізична особа особисто або разом із іншими особами має право на захист своїх земельних прав, яке реалізується нормами, що забезпечують захист права власності. Всім фізичним особам – власникам та користувачам землі (земельної ділянки) забезпечуються однакові умови здійснення своїх прав. Відповідно до ч. 1 ст. 386 ЦК України держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. На жаль, цивільним законодавством окремо не передбачаються особливості захисту земельних прав осіб, яким притаманна своя специфіка правового регулювання. Очевидно, що одним із важливих показників забезпечення захисту земельних прав та законних інтересів в будь-якому розвиненому суспільстві є гарантованість земельних прав.

Право на захист можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення її порушеного права або права, що оспорується [6, с. 240]. Невід'ємною частиною державного примусу визначається і забезпеченість суб'єктивного права.

Право на звернення до суду за захистом порушеного права нерозривно пов'язано із суб'єктивним матеріальним правом, оскільки:

- воно виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права або коли це право оспорується іншими особами;
- характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного матеріального права або права, що оспорується, зміст і призначення якого, в основному, визначає і спосіб його захисту. Тому з матеріально-правової точки зору право на захист у його матеріально-правовому аспекті як одну з правомочностей самого суб'єктивного цивільного права [7, с. 105–106].

З точки зору матеріально-правового значення, право на захист – це можливість застосування до правопорушника наступних заходів примусового впливу: по-перше, можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власної примусового впливу на правопорушника, захищати приналежне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав); по-друге, можливість застосування безпосередньо самою уповноваженою особою

юридичних заходів оперативного впливу на правопорушника, що іноді не зовсім точно називають оперативними санкціями; по-третє, можливість уповноваженої особи звернутися до компетентних державних або громадських органів з вимогою щодо спонукання зобов'язаної особи до певного виду поведінки [7, с. 106–107]. До них належать: цивільно-правові санкції як заходи цивільно-правової відповідальності; заходи державно-примусового характеру як визнання права за тією чи іншою особою; поділ спільного майна між власниками, повернення сторін у первісне становище унаслідок визнання правочину недійсним і т.п.

Таким чином, сутність захисту права полягає в усуненні перешкод до його здійснення [3, с. 6]. Захист слід сприймати як юридичну діяльність з усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав і припинення правопорушення, а також відновлення становища, що існувало до правопорушення [8, с. 17].

Зміст права на захист, тобто можливість уповноваженого суб'єкта визначається комплексом норм цивільного матеріального і процесуального права, які встановлюють: сам зміст правоохоронної міри; підстави її застосування; коло суб'єктів, уповноважених на її застосування; процесуальний і процедурний порядок її застосування; матеріально-правові і процесуальні права суб'єктів, відносно яких застосовується така міра [9, с. 2–13].

Пленум Верховного Суду України в постанові № 7 16.04.2004 р. «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» підкреслив, що правильний і своєчасний розгляд земельних спорів є гарантією реального здійснення конституційного права особи на землю (земельну ділянку), захисту прав і охоронюваних законом інтересів державних органів, підприємств, установ, організацій у здійсненні покладених на них завдань щодо управління земельним фондом, використання і його збереження.

Однак, негативно на ситуацію із захистом цивільних прав і інтересів, зокрема в земельній сфері, впливає стійке збільшення завантаженості судів загальної юрисдикції. Захист земельних прав може здійснюватися за допомогою національних і міжнародних установ (органів прокуратури – ст. 121 Конституції України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – ст. 55 Конституції України; після використання всіх національних засобів правового захисту – Європейським Судом з прав людини, який діє відповідно до Римської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р.). У тих випадках, коли здійснення права на захист відбувається за допомогою звернення уповноваженої особи з вимогою до компетентного державного або іншого органу, останні розглядають заявлену ним матеріально-правову вимогу до відповідача в порядку, встановленому законом, що й є процесуальною формою реалізації права на захист [10, с. 424].

Розглядаючи юридичну природу поняття «захисту земельних прав осіб» крізь призму цивільного та земельного законодавства України, Ю.В. Корнєєв робить висновок про те, що законодавець на сьогоднішній день, зважаючи на гарантії захисту земельних прав осіб, так і не зміг законодавчо закріпити поняття «захисту земельних прав осіб». У той же час, на думку автора, під захистом у суб'єктивному значенні слід розуміти правові (юридичні) можливості, які надані окремому громадянину для поновлення порушених прав або прав, які оспоруються [1, с. 168–175].

Таким чином, матеріал, наведений вище, дозволяє зробити висновок про те, що захист у земельній сфері передбачає заходи, спрямовані на припинення правопорушень і застосування до правопорушників передбачених законом заходів відповідальності.

Це свідчить про те, що правовий захист – це передбачені законом заходи щодо правопорушників, спрямовані на встановлення органами державної влади юридичних фактів, що порушують законні права та інтереси громадян.

Момент виникнення права на захист з'являється у суб'єкта лише в порушення або оспорування його права. Притаманним для захисту є те, що суб'єкт звертається до суду за захистом свого порушеного або оспорюваного права. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що захист права на землю (земельну ділянку) здійснюється в передбаченому законом порядку (шляхом застосування належної форми, засобів і способів захисту).

З поняттям «право на захист» нерозривно пов'язана така правова категорія, як «захист цивільних прав». Слід відзначити, що право на захист безпосередньо передбачене в Конституції України, де відповідно до ст. 55 кожна особа має право не забороненими законом способами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань. З огляду на зазначене можна сказати, що ст. 55 Конституції України є також підґрунтям для здійснення захисту суб'єктивних земельних прав фізичних осіб.

Право на захист необхідно розмежовувати в матеріальному і процесуальному значенні, оскільки реалізація права на захист в суді здійснюється в межах самостійного процесуального правовідношення, яке виникає у особи з моменту звернення до суду за захистом порушеного цивільного права.

Ю.В. Корнєєв пропонує зміст права на захист визначати шляхом комплексного поєднання норм цивільного, матеріального і процесуального права, які встановлюють: зміст правохоронних заходів; підстави їх застосування; коло суб'єктів, уповноважених їх застосовувати; процесуальний процедурний порядок і застосування; матеріально-правові та процесуальні права суб'єктів, щодо яких застосовуються відповідні заходи [1, с. 185].

Отже, право на захист земельних прав слід розглядати як гарантовану законом можливість фізичної особи самостійно вчиняти дії з використанням відповідних способів та засобів захисту, які спрямовані на усунення загрози порушення таких прав, припинення порушення та усунення наслідків їх порушення. Захист земельного права фізичної особи є матеріально-правовою вимогою особи, яка володіє такими суб'єктивними правами, до осіб, які порушили, не визнають чи оспорувають такі права, спрямована на поновлення земельних прав, припинення порушення та усунення можливості їх порушення в майбутньому. Правомому захисту земельних прав фізичних осіб властиві свої специфічні засоби, що полягають перш за все в усуненні перешкод у здійсненні суб'єктивного земельного права користування землею (земельною ділянкою) фізичної особи, якою фізична особа постійно або тимчасово користується.

Як передбачено ч. 1 ст. 20 ЦК України, право на захист особа здійснює на свій розсуд. Таким чином, аналізуючи положення цієї правової норми в контексті захисту земельних прав, необхідно зробити висновок про те, що фізична особа, чие суб'єктивне земельне право порушується, не визнається чи оспорується, має самостійно приймати рішення щодо його захисту. Водночас нездійснення фізичною особою права на захист не є підставою для припинення земельного права.

Висновки. Право на захист здійснюється особою на свій розсуд самостійно або уповноваженими на те державними органами, у межах визначених чинним законодавством України. У випадку, якщо особа, земельне право якої є порушеним, не має наміру здійснювати його захист, то, відповідно, вона може й відмовитися від захисту такого права відповідними державними органами чи посадовими особами у встановленому за-

коном порядку. Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 46 ЦПК України, якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду.

Про захист земельних прав фізичних осіб слід говорити тільки у випадку порушення таких прав чи загрози їхнього порушення з боку інших осіб, у той же час змістом охорони земельних прав фізичних осіб є сукупність відповідних заходів, які спрямовані на недопущення порушення таких прав.

Для усунення неоднозначного розуміння та трактування різних правових понять, відповідно до положень п. 1 ст. 15 ЦПК України, пропонуємо всі справи щодо реалізації земельних прав, де стороною виступає фізична особа віднести до компетенції судів загальної юрисдикції щодо розгляду цивільних справ.

Захист земельних прав здійснюється судом шляхом: 1) визнання земельного права; 2) поновлення становища, що існувало до порушення земельного права, і припинення дій, що порушують це право або створюють загрозу його порушення; 3) визнання судом недіючим повністю або в частині нормативно-правового акту державного органу або нормативно-правового акту органу місцевого самоврядування, що порушують земельні права, визначені нормативно-правовими актами, що мають більшу юридичну силу; 4) припинення або зміна земельного правовідношення; 5) іншими способами, передбаченими законами України.

Література:

1. Земельне право / За заг. ред. Корнєєва Ю.В. / 2-ге вид. перероб. та доп. : [навч. посіб]. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 248 с.
2. Цивільне право [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 т. / [В. І. Борисова (кер. авт. кол.) та ін.]; за ред. проф. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 2011. – 655 с.
3. Ванеева Л.А. Реализация конституционных прав граждан СССР на судебную защиту в гражданском судопроизводстве. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. – 152 с.
4. Гукасян Р.Е. Реализация конституционного права на судебную защиту. / Под ред. Р.Е. Гукасян и др. // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную защиту и арбитражную защиту : [межвузовский тематический сборник]. – Калинин : Калининский гос. ун-тет, 1982. – С. 7.
5. Крашенинников Е.А. Предмет судебной защиты и предмет судебного осуществления в исковом производстве // Механизм защиты субъективных гражданских прав : [сборник научных трудов]. – Ярославль, 1990. – С. 17–26.
6. Гражданское право. Т. 1. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – СПб., 1996. – 624 с.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М., 2000. – 411 с.
8. Вершинин Л.П. Способы защиты гражданских прав в суде / Л.П. Вершинин. – СПб., 1997. – С. 17.
9. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / автореф. дис... канд. юрид. наук / І.О. Дзера; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка – К., 2001. – 20с.
10. Цивільне право України : в 2-х томах. – Том 1 : [підручник] / За ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.О. Харитоновна, канд. юрид. наук Н.Ю. Голубевої. – Х. : ТОВ «Одісей», 2008. – 832 с.

Пружанская Т. П. Понятие судебной защиты земельных прав физических лиц в Украине

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятия судебной защиты земельных прав в контексте норм материального и процессуального права, определяющих содержание земельных прав и интересов физических лиц в Украине. Дается определение понятия способов защиты гражданских прав и интересов. Исследовано влияние развития практической деятельности на определение понятия. На основании анализа различных критериев разделения была предпринята попытка дифференциации способов защиты.

Ключевые слова: земельный участок, земельные права, право на защиту, защита земельных прав.

Pruzhanska T. The concept of judicial protection of land rights of individuals in Ukraine

Summary. The article investigates the concept of judicial protection of land rights in the context of substantive and

procedural law applicable to the content of land rights and interests of individuals in Ukraine. We give a definition of the ways to protect civil rights and interests. The effect of practice on the definition. On the basis of various criteria of separation attempt was made to differentiate methods of protection.

Key words: land, land rights, right to protection, land rights.